

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

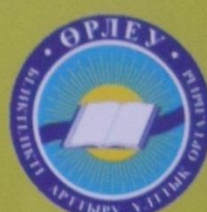
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

«Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы ҚР білім беру жүйесінің басшы
және ғылыми-педагогикалық қызметкерлерінің біліктілігін арттыратын
республикалық институты

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

Сүлеймен Демирель атындағы университеті

«Көптілділікті дамыту жағдайында тұлғаны қалыптастыру»

Республикалық оқу-әдістемелік семинар

МАТЕРИАЛДАРЫ

3-16 сәуір 2017

Алматы

Аймауытұлы кейіпкерлерінің ішкі монологтарында әлеуметтік және қоғамдық қайшылықтар, теңсіздік пен әділетсіздік, адамгершілік пен зұлымдық туралы ойлар молынан ұшырасады. Оқытушы жазушы кейіпкерлерінің ішкі әлемі мен өзі өскен ортаға көзқарасы терең көңіл түпкірінде жатқан мақсаты мен мүдделерін, өкініш пен өсісетін еркін көсіле жазып, қысылмай-қымтырылмай айтуда, алға қойып айтар түбірлі тілектерін білдіруде монологты кеңінен қолданатынын тұжырымдайды. Әдебиетші Қ.Керейқұлов: "Жазушының ерлігі дейміз бе, ерекшелігі дейміз бе қалай айтсақ та сиятын нәрсе – қаламгердің адам психологиясын жеріне жеткізе ашатын ішкі монологтарға сол кездің өзінде-ақ жиі баруы – әлемі үйлесім тапқан озық үлгілерді сол кездің өзінде-ақ жиі қолданады," деп атап өтеді [1].

С. Тихоновтың пікірі бойынша ішкі монолог та, сыртқы монолог та оқырманға арналатындықтан эстетикалық талапқа сай сөзді іріктеу әдеттегі талапқа сай жүзеге асатындығын айтқан. Айырмашылығы сыртқы сөз жеке пікірді білдіру болса, ішкі сөз ойды білдіреді [2, 86 б.]. Бірақ кейбір пікір бойынша көркем әдебиеттегі ішкі сөз бен сыртқы сөздің бір-бірінен айтарлықтай айырмасы бар. Сыртқы сөздің ішкі сөзге қарағандағы басты айырмашылығы қарым-қатынасқа мейлінше мардымсыздығы. Сондай-ақ диалогты ұйымдастыруға да шорқақ. Есесіне негізінен әдеби тілдің бейтарап түрі пайдаланылады. Оның сыры есімдік пен етістіктің алуан түрін қолданатындықтан да ауызекі емес элементтің шектеулі жағдайда берілуінде.

Ж. Аймауытұлы монологтарының авторлық және кейіпкерлік деп аталатын түрлері бар. Мысалы, "Ақбілек" романындағы кейіпкердің сезімін, ойын шығармашы автор сөзі арқылы жеткізеді:

"...Әкесі мен екеуінің арасын қара мысық кесіп өткендей, бір өткел түскенін Ақбілектің жүрегі сезді. "Әкесінің қабағы қашан жадырар екен, қашан жылы қарар екен, қашан тіл қатар екен?..." деп сарылып, сарғайып күтеді" [3, 242 б.]. Автор кейіпкерлерінің жан дүниесін ашуға, кейіпкерлердің ішкі жан дүниесіндегі сезімдеріне, ойларына, адамның ішкі көңіл күйіне, көзқарастардың құпиясына үңілуге мән береді.

"Дәстүр мен жаңашылдық" атты ғылыми жинақта М. Атымов "Прозадағы психологизм" деген мақаласында қазақ ауыз әдебиетінде және жазба әдебиетте адамның ішкі өмірін көркем түрде суреттеудің бай дәстүрлері бар екенін нақтылы деректермен дәлелдейді. Ішкі және сыртқы монологтарды қолданудағы бай дәстүрлер С. Мұқановтың "Мөлдір махаббат", М. Әуезовтің "Абай жолы" романдарында аналитикалық психологизмнің тууына алып келеді. "Кейіпкер психологиясын мұндай терең бейнелеу қазақ прозасында көптеп кездеседі. Алайда, осы уақытқа дейін оларды жалпы негізде зерттеу және оларға түпкілікті қорытынды жасау мүмкін болмай отыр" [4, 79 б.].

Ж. Аймауытұлы автор мен кейіпкердің арасын байланыстыратын әңгіме айтып беретін тәсілге жиі жүгінеді. Бізді бұл жердегі қызықтыратын нәрсе тіпті бірінші жақпен әңгіме айтушы емес, жазушының психологиялық суреттеу тәсілі дер едік. Әрбір әңгіме баяндайтын кісі арқылы біз оның қоғамға деген көзқарасын, айғақ пен оқиғаны жаңаша бағалауын, кейіпкердің жандүниесін түсіндіруін аңғарамыз. Мұны біз "Ақбілек", "Қартқожа" романынан, "Күнікейдің жазығы" повесінен, "Қара бақсы", "Жаңабайдың жанындағы трагедиясы" әңгімесінен айқын сезінеміз. Демек, автор жазған ішкі монологтен кейіпкердің психологиялық мінезінің жиынтығын көреміз. Кейіпкердің ішінен шығатын сөзді оқып, оның өмірінің ішкі сырын білетін боламыз. Ішкі монологта кейіпкер өз өмірі мен өзінің ішкі дүниесіне үңіліп, өз психологиясынан жан-жақты хабар береді. Әсіресе, тағдырдың өзі кісіні тәлкек қылған қатал заманның шындығын жұртқа жеткізу үшін жазушы бірінші кезекте ішкі монологке жүгінеді. Бұл жердегі ішкі сөздің міндеті кейіпкердің өзіне де өзгеге де беймәлім шындықты түрлі адасу азабын бастан кешіп барып түсіну болмақ. Сондықтан да жазушы кейіпкердің өзімен-өзін сырластыру арқылы оның басқа жанға тісінен шығармайтын жасырын, құпия жайларына дейін оқырманды қанықтырып отырады. Мысалы: шығармашының "Ақбілек" романында Қара мұрттың Ақбілекке деген адал сезімі қарым-қатынастарынан аңғарылатын көріністер соған дәлел. Қуғыншылар жақындап, қашатын шақ таяғанда ол қыздың өзімен бірге кетуін қалайды. Ал, Ақбілек еруге құлықсыздығын аңғартқанда оны атып кетуді де ойлайды. Бұл – Ақбілекті жек көргендігінен емес, керісінше сүйетіндігінен, басқаға кимай, құшуына бергісі келмегендіктен қызғаныштан туған ой. Ақбілек болса оны өзінше жорып:

"Орыска сенім жоқ екен ғой! Өнеугіден бері ерлі-байлы кісідей болып жүріп, кетер күні өлтіріп кетем дегені неткен өзімшілдік, неткен тас бауырлық, неткен қан ішерлік! Орыс шіркін өзім ғана өмір сүрсем екен дейді екен-ау!—деп ойлайды". Романда Қара мұрттан басқа орыс адамы ұшыраспайды. Туынды таза қазақ ауылының тыныс-тіршілігіне арналғандықтан жазушы оны қажет деп санамағаны байқалады. Тек жау қонысында қасірет шеккен Ақбілектің ой-толғам, көзқарасымен қара мұртты ғана таныстырады.

"Ақбілек" романында мамыра жатқан елдің ұйқы-тұйқысын шығарған төңкеріс келеді. Ақгвардияшыл әскерлерінің еш жерге сыймай, туған еліне жат болып кеткен себебі де осы төңкерістің салдарынан.

Қызыл болып, ақ болып жарыла соғысқан, біресе қызыл жеңіп, біресе ақтар жеңіп, ит тартысқа түсіп, бірін-бірі қуалаған қалың әскер қару-жарақтарын шошаңдатып, қазақ даласын зобалаң күйге түсіріп. Олар қырқыстарының үшін бейбіт жатқан қазақ ауылдарынан алып, қарусыз халықты атып-шауып, мал-жаным талан-таражға салып, қорлықтың да, зорлықтың да әңгіртаяғын қазақтың басына ойнатады. Қазақ халқы өз еліне, өз жеріне симаған қорқау қасқырдай жортуылыша, өздері бүлінген, өздері бүліктің қалың әскердің батыстан шығысқа шұбырған қанды жолында қалып, адам айтқысыз қайғы-қасіретті басынан кешіреді. Романда автор қызылдардан жеңіліп, қашып шыққан ақгвардияшылардың аз ғана тобы туралы әңгіме қылған. Олар орыс халқының өкілдері бола алмайды. Олар – қай халықтың да болмасын арасында кездесетін азғындар тобының бірі ғана. Бұл шағын топ пен тұтас бір халықтың арасында теңдік қою қай жағынан келсе де, қалай дәлелдесе де әділдікке жатпайды.

Ж. Аймауытұлының романында барлық жағынан да жеңіліс тауып, қашқыға айналған ақтар тобының идеялық, моральдық бет-пердесі барынша ашылып көрінген. Жеңілген әскерлерде моральдық-психологиялық ахуалдың барынша төмен болатындығы мәлім. Ертеңгі күнге деген үміттері үзіліп, қарақшыға айналғандардың іс-әрекеттері де нанымды көрініс тапқан. Қарақшыға айналса да олардың өмірге деген өз соғиясы" офицердің ой-пікірлері ретінде беріледі. Оның да өмір сүргісі келетіндігі, сол үшін күресуге халқысы бар екендігін автор сыр қылып айтқандығын аңғарамыз.

Стиль сыры – қаламгер мұратынан, қолтаңба мәнерінен, көзқарас эволюциясынан, ізденіс арналарынан айқын аңғарылады.

Стиль – талантқа тән құбылыс. Жазушының бәрі бірдей стиль қалыптастыра алуы мүмкін емес. Стиль – үлкен шығармашылық еңбектің, жазушы талантының белгісі, шыны. Сондықтан да өзгеге ұқсамайтын, қайталанбайтын стильді дара дарынның туындыларынан іздеп табу, шеберлік сырының құпиясын ашуға ұмтылу – әдебиет тарихы мен теориясын зерттеушілердің негізгі мәселелерінің бірі болып табылады.

Осы келтірілген үзіндіден жазушы стилінде суреткерлікпен қоса публицистік сарын араласып кететінін көру қиын емес. Жазушы өз позициясын жалаңаштап, оқиғаға деген өз көзқарасын да жасырмайды. Мінез, суреттер жасай отырып, кейде кейіпкер қасіретіне жанашырлық білдіреді.

Романның алғашқы тарауларында орталық ұнамды қаһарманның бөтенге білдіре бермейтін сыры мен шыны кейін келе-келе монологпен ашылып жатады. Қалай дегенде де бұл тәсіл туындының реалистік өрісін, психологиялық дамуына нұқсан келтіре алмайды, қайта күшейте түседі. Бұрын тірі қалуы ғана ойлаған Ақбілек кейін, елге барудың өзіне оңайға соқпасын сезінеді. Оны ол жол бойындағы қарға адым жер жүре алмай қиналған кезде, Ескендір дуана арқалайын деп жәрдемін ұсынған кезде есіне алады:

"Ақбілек мінерін де, мінбесін де білмей, именіп, аз отырды. Үлкен еркектің мойнына дардай басыммен мінуді ұят көрді. Қара мұртқа қатын болғаны, оның құшақтағаны, сүйгені... балаша көтеріп жүргені дереу есіне түсті" [3, 184 б.]. Жұрттың сөзінен қашып Мұсабай үйіне барудан да бас тартты. Ал, ауылға таянған кезде, бұл – аттап өтуге келмейтін ауыр бір кесел тәрізді оның алдына көлденеңдеп тұра қалды. Өткенін ойға алған Ақбілек:

"Өз ауылының тауына, жеріне жақындаған сайын таза жерді басуға өзінен-өзі ұялып, атылып өліп кетпей, қара мұрттың мылтығына бекер-ақ жармасқам екем деген өкініш пайда болды; ит жалап кеткен ыдыстай, өзінің денесін де демін де арам деп білді... Мұны бұрын ойласамшы! Бұларды есіме алсамшы! Шыбын жаны құрғырды ойлай беріппін-ау... Япыр-ау! Бұлар мен туралы не ойлайды екен?..

Ей, тәңірім-ай! Осы келе жатқанда бір қазаға ұшырап кетсемші! Астымдағы атқа омақаса асып, астында тіл тартпай қатсамшы! Немесе жер ойылып жұтып қойсайшы. Болмаса үстімізден қара бұлт төніп, нажағай соқсамшы..." [3, 194 б.].

Ақбілекті осылай түрлі тебіреністен өткізіп ойын оңға, санасын саққа жүгірткен жазушы оның жан күйзелісін көрсете отырып, психологиясына бірте-бірте еніп, кей тұстарда ішкі монологты кеңінен өрбіту арқылы кейіпкер қасіретін мейлінше ашып береді. Осылайша, кейіпкер психологиясына тереңдей еніп, тебірене суреттейтін жолдар Ж. Аймауытұлының қай шығармасында да жиі кездесетін құбылыстар.

Жазушы дербес позициясын кейіпкер санасындағы тұжырым-түсініктердің алдына шығармаса да, монолог – ойлауда өзімен тілдесу тәсілін ұтымды пайдаланады. "Ақбілек" романында кейіпкердің тау арасында жападан жалғыз қалған сәтіндегі ойлары:

"Су ағады да жатады, ағады да жатады, бір таусылуы жоқ; қатерді, өлімді білмеді. Еш нәрсені сезбейді. Мен ішсем де, ит ішсе де бұған бәрібір. Жақсыға да, жаманға да сусын болады. Құдайдың бұ да бір күдіреті-ау! Мейірімі-ау! Оны біз білмейміз-ау!" деген ойлар келеді [3, 178 б.]. Шығармада баяндаушы кейіпкер тек байқап қоюшы ғана емес, шығарма фабуласындағы әр түрлі мағыналық астарларды талдап

қорытушы, оған қатысты әсер-сезімін ашық жеткізуші орайында белсенді эмоционалдық роль атқарады. Дәл осы тәрізді экспрессивті актілерде авторлық позиция анық аңғарылады.

Жазу кезіндегі ішкі сөз тек көркем әдебиетке ғана тән, ал композициялық аралық жағдайда ішкі сөз автор мен кейіпкер екеуінің үні мен кеңістігін көрсете отырып, аралық қызмет атқарады. Демек, бұны әдебиеттану ғылымы ішкі сөзді адам жандүниесін ашудағы психологиялық анализ жасауға мүмкіндік беретін құрал есебінде қарайды.

Қорыта айтар болсақ, Ж. Аймауытұлы шығармаларындағы бір ерекшелік – оқиға автордың көзқарасы мен кейіпкер ойымен астасып келуінде, монологтардың түр-түрін шебер қолдана білуінде. Монолог – ойлау, монолог – армандау, монолог – еске түсіру, диалог сияқты монолог. Бұл монологтардың көп түрлілігі кейіпкер характерін аша түсудің ірі формасы деуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Керейқұлов Қ. Ағысы күйімі бір арна // Қазақ әдебиеті. – 1989. – 13 қазан.
- 2 Тихонов С. Прямая речь и прямое высказывание в художественном строе народной лирики. – Воронеж: АҚД, 1987. – С.260.
- 3 Жүсіпбек Аймауытов. Романдар // Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 1997. – Т.1. – 325 б.
- 4 Атымов М. Дәстүр мен жаңашылдық. – Алматы: Ғылым, 1980. – 290 б.

ТІЛДІК ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДА ВЕБ-КВЕСТТІ ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІНЕН

Молдабаева З.М.

аға оқытушы

Қ.Жұбанов ат. АӨМУ

WEB-квест (Web Quests) технологиясы дегеніміз – білім алушылардың ақпараттық және коммуникативтік қызыреттіліктерін қалыптастырудағы ең тиімді білім беру технологиясының түрі. Ол Бразилия, Испания, Қытай, Австралия, Голландия және Америкада, кейінгі кезде Ресейде кеңінен қолданылатыны аталып жүр.

Білім беру технологиясының атауы ретінде WEB-квест ағылшын тіліндегі *Интернет-іздеу* сөзінің мәнін білдіретін *webquest* сөзінен шыққан. Білім беру веб-квесті деп Интернеттегі сайт аталады, ол сайт нақты бір тақырыпқа арналады. Сол бір тақырып өзара байланысты бірнеше тақырыпшаларға бөлінеді. Оларды орындау Интернеттегі сол тақырыпқа қатысты ресурстарды, яғни ғаламтор желісіндегі материалдар қорын пайдалану арқылы жүзеге асады, олардың сілтемесі жасалады. WEB-квест түрліше анықталып жүр:

WEB-квест – оқытуда интернет-ресурстарын пайдалану моделі.

WEB-квест – ақпараттың негізгі бөлігі Интернет ресурстары арқылы алынатын, білім алушылардың зерттеушілік, танымдық әрекеттерін дамытуға бағдарланған сабақ форматы.

WEB-квест – білім алушыларды оқу үдерісіне тарту мен олардың сыни тұрғыдан ойлауын жетілдіруге бағдарланған сабақ құру мақсатына технологияны пайдаланудың жаңа құралы.

WEB-квест – білім алушыларға желіден табылған ақпараттарды тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін интернет-жоба түрі.

“WEB-квест” терминін алғаш рет 1995 жылы АҚШ Сан-Диего университетінің профессоры Берни Додж пайдаланған. Ғалым түрлі оқу пәндерінен оқу үдерісіне Интернетті пайдаланудың жаңа жолдарын ұсынған. Ол веб-квест үшін мынадай тапсырма түрлерін анықтаған:

Мазмұндау – тақырыпты игергенін көрсетудің бір жолы ретінде білім алушылардың әр түрлі дереккөздерден жинақтаған материалдарын жаңа форматта, яғни презентация жасау, плакат дайындау, әңгіме жазу түрінде беруі.

Жоспарлау мен жобалау – тапсырма шартына сай жоспар не жоба жасау.

Өзін-өзі тану – тұлғаны кез келген қырынан зерттеу.

Коммуникация – түрлі дерек көздерден алынған ақпараттардың форматын өзгерту: виртуальды көрмелер жасау, уақыт капсулалары, мәдениет капсулалары, кулинарлық рецептер кітабын құрастыру т.с.с.

Шығармашылық тапсырма – нақты бір жанрдағы шығармашылық жұмыс: өлең не ән шығару, шеша жазу, бейнеролик түсіру.

МАЗМҰНЫ

І БӨЛІМ

Абдрахманова Ж. Көптілділік қазіргі мәдениеттің парадигмасы іспеттес сипаты.....	3
Атабаева М.С. Жер-су атауларының кірме қабаты жайында.....	5
Әбдікәрім Т.М. Оқулық мәтін түзімінің теориясы.....	9
Әбдірова Ш.Г. Қазақ тіл біліміндегі когнитивтік парадигма мәселелері (Қ.Өмірәлиев зерттеулері негізінде).....	13
Әбдуәліұлы Б. Ауыз әдебиетіндегі фонетикалық құбылыстардың көрікестірілген қызметі.....	16
Жалалова А.М. Диалог – тілдік қатысымның дискурстық формасы.....	18
Жұбаева О. Қазақ тіл біліміндегі жаңа бағыттардың А. Байтұрсынұлы еңбектеріндегі көрінісі.....	22
Ильясова Н.А. Сөйлемнің коммуникативтік компоненттері мен парадигмасы.....	25
Ильясбаева А.Е. Жай сөйлемдердің жазбаша тілдік қатынастағы көрінісі.....	31
Қосымова Г.С. Мәтін-көп қырлы коммуникация.....	34
Нұрәулетова Б.И. Қазақ орфографиясы тарихындағы и және у әріптері.....	38
Раева Г.М. Қазақ және түрік тілдеріндегі жарыспалы түбір сөздердің семантикасы.....	41
Садирова К.Қ. Әдет-ғұрып әрекетін атайтын сөз тіркестеріндегі этномәдени ақпарат.....	44
Сейталиева Қ.У. Ертегілердің сюжеттік құрылымы мен танымдық ерекшелігі.....	47
Сембаева А.Г. Ассоциативтік ойлау жүйесінің тілдік сананы қалыптастырудағы ролі.....	50
Сүйерқұл Б.М. Жазба ескерткіштерді діни таным тұрғысынан зерделеу тәжірибесінен.....	53
Ускенбаева Р.М. Қазақ тіліндегі мифологемалардың танымдық сипаты.....	56
Шунишина Н.М. Түркі тілдеріндегі есімдіктердің ерекшеліктері.....	60
Қобланова А.Ж. Грамматикалық бірліктерді саралаудың ортологиялық негіздері мен принциптері.....	63

2 БӨЛІМ

Шаханова Р.Ә. Көптілді білім беруде педагогикалық шеберліктің маңызы.....	71
Абайдуллаева А. А. Жеке тұлғаға үштілді білім берудің өзекті мәселелері.....	75
Абдасилова А. Қ., Джаммамбетова А.У. Қазақ тілін жаңа технологиялар арқылы оқытудың ерекшеліктері.....	77
Әбдікәрім Т.М. Оқулық мәтіндерін орналастыру тәсілдері (бастауыш сынып «ана тілі» оқулықтары бойынша).....	80
Байтабаева Ж.К. Қазақ тілін екінші тіл ретінде үйретудің психологиялық ерекшеліктері.....	84
Дәулетбекова Ж.Т. Соз мәдениетін оқытудағы құндылықтар жүйесі.....	87
Ерғожица Ш.Л. Көпбасшылық – ойындар арқылы оқыту.....	91
Есенова Қ.Ө. Лингвоясаясаттану пәнін оқытудың өзекті мәселелері.....	94
Жұмабаева Б.Д. Оқу үдерісін топтық жұмыс формасында жүргізу жолдары.....	97
Иманқұлова С.М. Мобильді технологиялар арқылы сөйлеу әрекетін жетілдіру.....	102
Қалыбаева Қ.С. Тіл үйретудегі Қ. Кемеңгерұлы ұстанымдарының заманауилығы.....	106
Көмекова С.О. Үштілді жетік меңгерген білімді ұрпақ болашақтың кепілі.....	109
Құптаева М.Т. Оқушының танымдық моделін құру және оны оқу үрдісінде жобалау үшін пайдалану.....	112
Мадиева Г.Б., Бектемирова С.Б. Алматы қазақ корпусы: Тіл үйретудегі ақпараттық құрал.....	116
Мекебаева Л.А., Оспанова А.Ә. Прозалық шығармаларда монологты оқыту жолдары.....	119
Молдабаева З.М. Тілдік пәндерді оқытуда веб-квестті қолдану тәжірибесінен.....	122
Молдасанов Е.М. RWCT жобасын қолдану арқылы оқушылардың ой белсенділігін арттыру жолдары.....	125
Оспанова Г.Т. Білім берудің инновациялық жолдары.....	129
Отарбекова Ж.К. Қазіргі қазақ тілі салалары бойынша Электрондық оқулықтар базасын құру мен бейнеқор жасау мәселесі.....	133
Рахметова Р.С. Болашақ маманның кәсіби біліктілігін арттырудың жолдары.....	136
Рысқұлбекова К.К., Кемешова А.М., Сахова А.Т. Көптілді тұлға тәрбиелеу – бүгінгі күннің талабы.....	139
Сатбекова А.А., Сатбекова А.А. Қазақ тілін жобалай оқыту технологиясы арқылы меңгерудің ғылыми негізі.....	143
Сатбекова А.А. «Оқу мен жазу арқылы сыни тұрғыдан ойлауды дамыту» технологиясын оқыту тәжірибесінен.....	147
Суатай С.Қ. Жасөспірімдердің ұлтаралық қатынас мәдениетін көптілдік арқылы қалыптастыру.....	152
Тайтанова С.И. Оқушының ой өрісін дамыту үшін сұрақ қоюдың маңыздылығы.....	156
Тымболова А.О. Қазақ тілін екінші немесе шет тілі ретінде оқытудағы жетістіктер.....	159